

नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग

चन्द्रकुमार सुवेदी

उपप्राध्यापक, चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस, बनेपा, काभ्रे, त्रि.वि.

अध्ययनको सार

यस लेखमा नेपाली भाषामा प्रयोग र उपयोगमा आएका आगन्तुक शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । आगन्तुक शब्द भन्नाले संस्कृत भाषाबाहेक स्वदेशभित्र बोलिने मातृभाषा तथा विदेशी भाषाबाट आएर नेपाली भाषामा प्रयोग हुने शब्दलाई बुझिन्छ । अध्ययनमा स्वदेशी तथा विदेशी भाषाबाट नेपाली भाषामा प्रयोग हुँदै आएका आगन्तुक शब्दहरूको पहिचान तथा तिनको प्रयोगक्षेत्रको निर्धारण गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । आलेख तयार पार्ने सन्दर्भमा मूलतः पुस्तकालयीय विधि र पद्धतिको उपयोग गरी सङ्कलन गरिएका प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीहरूबाट प्राप्त तथ्यलाई उदाहरणसहित वर्णनात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ । आगन्तुक शब्दको प्रयोगले भाषिक शब्दभण्डार बढ्ने मात्र नभई भाषिक सम्पन्नता र व्यापकता थप्ने गर्दछ । वर्तमान समयमा अङ्ग्रेजी भाषा विश्वको सूचना प्रविधि र बहुप्रचलित भाषाका रूपमा रहेको हुनाले अधिकांश आगन्तुक शब्दहरू यसै भाषाबाट भित्रिएका पाइन्छन् । यस्ता शब्दको अन्धाधुन्ध प्रयोगले भाषाको वास्तविक स्वरूपमा खलल पुग्नु हुँदैन भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

विशिष्ट शब्द: आगन्तुक, वर्णसमुच्चय, शब्दान्विति, प्रविष्टि, विहङ्गावलोकन

विषय प्रवेश

अर्थयुक्त वर्ण-समुच्चयलाई शब्द भनिन्छ । शब्दान्वितिबाट वाक्क्रिया सञ्चरण हुन्छ अनि मात्र भाषाका वक्ता र बोद्धाबिच विचार विनिमय र भाषिक व्यवहार सम्पन्न हुन्छ । 'भाष्' धातुमा 'टाप्' प्रत्यय लागेर बनेको भाषा शब्दले बोल्नु, कहनु वा ध्वन्यात्मक अभिव्यक्ति प्रकट गर्नु भन्ने अर्थ दिन्छ । सभ्यताको विकासक्रम र प्रक्रियासँगै शब्दहरू पनि सुरुमा सङ्केतात्मक, चित्रात्मक र अक्षरात्मक हुँदै बोली र व्यवहारसँग गाँसिँदै अघि बढेको पाइन्छ (ताम्रकार, २०१० ई.) ।

लगभग दश हजार वर्ष ईशापूर्व हालको दक्षिणपूर्वी एसियामा आर्यावर्त नामको साम्राज्य थियो, जहाँको मानव-सभ्यता निकै विकसित थियो । कालान्तरमा आर्यावर्तीय साम्राज्य विकेन्द्रित हुँदै गयो ।

शासकहरूको शक्ति क्षीण हुन गई मुगलहरूको शक्ति बढ्दै गयो । यस बेला भारतीय भाषाहरूमा

मुस्लिम (अरबी, फारसी र उर्दू) भाषाको प्रभाव पऱ्यो । विस्तारै मुगल शासकहरू विलासिताको पराकाष्ठाले गर्दा कमजोर बन्न पुगेपछि युरोपबाट भारत पसेका अङ्ग्रेजहरूले टाउको उठाउन थाले । उनीहरूले हालको भारतलाई केन्द्र बनाएर दक्षिण-एसियाका प्रायजसो सबै भूभागमा (१७५७-१९४७ ई.सम्म) एक छत्र औपनिवेशिक आधिपत्य कायम गरे (सुवेदी, २०७७: पृ. ८३) ।

अङ्ग्रेजहरूको प्रभावबाट नेपाल र नेपाली भाषा पनि अछुतो रहेन । यस बेला भारतीय तथा नेपाली भाषामा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रभावले गर्दा थुप्रै अङ्ग्रेजी शब्दहरूले नेपाली बोलचालको भाषामा ठाउँ पाएर आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रयोगमा आउन थालेको देखिन्छ । दक्षिण-एसियाका मुलुकमा अङ्ग्रेजहरूको औपनिवेशिक शासन रहेको बेला स्थानीय भाषीहरूले मातृभाषामा कतिपय अङ्ग्रेजी शब्द मिसाएर बोल्न थाले । त्यसले गर्दा नेपाली भाषामा पनि अङ्ग्रेजी लगायत अन्यान्य भाषास्रोतहरूबाट आएका थुप्रै आगन्तुक शब्दहरू प्रचलनमा रहेको भेटिन्छ । नेपाली भाषामा सबैभन्दा बढी आगन्तुक शब्दहरूको प्रविष्टि अङ्ग्रेजी भाषाबाट भएको पाइन्छ ।

वर्तमान समयमा जगत्-ग्राम (ग्लोबल भिलेज) को अवधारणाले गर्दा भाषा प्रयोक्ताहरूको चहलपहल विश्वको एक कुनाबाट अर्को कुनासम्म पुगिरहेको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा एक ठाउँको व्यक्ति अर्को ठाउँमा जाँदा भाषा प्रयोक्ताहरूबिच भाषिक सम्प्रेषणमा समेत समस्या देखिन्छ र वक्ताहरू एक अर्काका भाषाका शब्दहरू साटासाट र आत्मसातीकरण गर्नुपर्ने अवस्थामा पुग्छन्, जसले गर्दा एउटा भाषाका शब्दहरू अर्को भाषामा नयाँ शब्दका रूपमा प्रयोग हुन थाल्छन् र ती शब्दहरू कालान्तरमा आगन्तुक शब्दका रूपमा स्थापित हुन पुग्छन् । यस अध्ययनमा नेपाली भाषामा प्रविष्टि पाएका आगन्तुक शब्दहरूको प्रविष्टि कसरी भएको छ र ती आगन्तुक शब्दहरू नेपाली भाषामा कुन कुन क्षेत्रमा बढी प्रयोग भएको पाइन्छ ? भन्ने प्रश्नलाई समस्याका रूपमा लिई अध्ययन गरिएको छ ।

हरेक क्षेत्रमा अङ्ग्रेजी भाषाको विश्वव्यापी प्रभाव बढिरहेको वर्तमान परिवेशमा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोगाधिक्य र व्यापकतालाई नकार्न सकिँदैन । एकातिर आधुनिक कम्प्युटर विज्ञान, सूचना प्रविधि तथा चिकित्सा क्षेत्रमा आगन्तुक शब्दको अत्यधिक प्रयोग र उपयोग भइरहेको तथा अर्कातिर नेपालभित्र बोलिने कतिपय जातिगत मातृभाषाका शब्दहरू पनि आगन्तुक शब्दका रूपमा नेपाली भाषामा प्रयोग हुँदै आएकाले त्यसको अध्ययन गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ । त्यसैले आगन्तुक शब्द प्रयोगको अवस्था पहिल्याउनु यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ । यसका अतिरिक्त समाजमा बढ्दै गइरहेको अङ्ग्रेजीप्रतिको मोहले गर्दा भाषिक संहरण के कति र कसरी भएको रहेछ भन्ने कुराको उजागर गर्न र नेपाली भाषाको प्रयोगका सापेक्षतामा आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोगको पहिचान गर्नु पनि यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ ।

यस अध्ययनमा 'नेपाली बृहत् शब्दकोश-२०७२' मा प्रविष्टि पाएका स्वरवर्णबाट आरम्भित आगन्तुक शब्दहरूमा मात्र सीमित गरी अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यस अध्ययनमा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधि र पद्धतिको उपयोग गरी नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित 'नेपाली बृहत् शब्दकोश-२०७२' बाट प्राप्त सामग्रीलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ भने पूर्वकार्यको अध्ययन र पत्रपत्रिकाबाट साभार सामग्रीलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ । उक्त शब्दकोशबाट सङ्कलन गरिएका आगन्तुक शब्दसामग्रीलाई शब्दस्रोत तथा शब्द प्रयोग क्षेत्रका आधारमा वर्णानुक्रममा वर्गीकरण गरी वर्णनात्मक विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

विगतले वर्तमानलाई मार्गदर्शन गर्ने हुँदा यस अनुसन्धान कार्यलाई उद्देश्यमूलक बनाई सही मार्गमा डोऱ्याउन सैद्धान्तिक पर्याधारका साथै यसभन्दा पहिले गरिएका यस अध्ययनको शीर्षकसँग मिल्दाजुल्दा विषयहरूलाई यहाँ सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ :

ए. राज (सन् २००२) द्वारा 'नेपाली भाषामा फारसी, अरबी र तुर्की भाषाको प्रभाव' शीर्षकमा अनुसन्धानात्मक लेख प्रकाशित भएको पाइन्छ । उक्त लेखमा फारसी, अरबी र तुर्की भाषाबाट लिइएका नेपाली भाषामा प्रयोगमा आइरहेका शब्दहरूको विवरण दिई विश्लेषण गरिएको छ । भारतमा शासन गर्ने मुगलहरू हालको मध्य-एसियाबाट आएका थिए । मुगल दरबारमा उक्त तीनैवटा भाषा बोलिन्थ्यो जसको प्रभाव हिन्दी हुँदै नेपाली भाषामा पनि पर्न गएको भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । यस अध्ययनबाट अन्यान्य भाषाका आगन्तुक शब्दहरूको खोजी र वर्गीकरणमा सहयोग लिइएको छ (ए. राज, २००२ ई., पृ. ३५१) ।

पाण्डेय (सन् २०१५) 'हिन्दी में अन्य भाषा के शब्दों का आगमन : उचित या अनुचित' शीर्षकमा हिन्दी भाषामा लेख प्रकाशित भएको पाइन्छ । उक्त लेखमा अन्य भाषाबाट आएका शब्दहरूले गर्दा हिन्दी भाषा नै दुई प्रकारको भइसक्यो, एउटा पुस्तक र पत्रपत्रिकामा पाइने सामान्य भाषा तथा अर्को बोलीचालीमा विशिष्टता देखाउन प्रयोग गरिने मिश्रित भाषा । दोस्रो प्रकारको भाषाले भाषामा मात्र होइन जनजीवनमा समेत फरकपनको अवस्था सिर्जना हुन थालिसकेको हुनाले हिन्दी भाषामा प्राविधिक शब्दबाहेक अन्य भाषाका शब्दहरूको प्रयोगमा नियन्त्रण गरिनुपर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । यस अध्ययनबाट पनि आगन्तुक शब्दको प्रयोग तथा प्रभावगत विश्लेषणमा सहयोग लिइएको छ ।

नेपाल (२०७५) ले माध्यमिक नेपाली व्याकरणमा 'नेपाली भाषाको शब्दभण्डार' शीर्षकमा शब्दभण्डारको स्रोत वर्गीकरण गर्ने क्रममा आगन्तुक शब्दहरूको पनि चर्चा गरेको पाइन्छ। उक्त लेखमा विज्ञान र प्रविधिको बढ्दो आवश्यकता र आवश्यक वस्तुहरूको आयातसँगै अन्य भाषाबाट शब्दहरूको पनि आयात हुने गर्दछ भनी उल्लेख गरिएको छ। स्वदेशी आगन्तुक शब्दमा किराती, गुरुङ, तामाङ/भोटे, नेवारी, मगराती, मैथिली र लिम्बू भाषाबाट आएका शब्दहरूको विवरण तथा विदेशी आगन्तुक शब्दमा अङ्ग्रेजी, अरबी, चिनियाँ/तिब्बती, तुर्की, तेलगु, पोर्चुगाली, फ्रान्सेली र हिन्दी भाषाबाट आएका शब्दहरूको विवरण समेत प्रस्तुत गरिएको छ। यस अध्ययनबाट आगन्तुक शब्दको वर्गीकरणमा सहयोग लिइएको छ।

आगन्तुक शब्दका बारेमा नेपाली भाषामा त्यति धेरै अध्ययन भएको पाइएन। जे जति उपलब्ध भए तिनै सामग्रीहरूको पर्याधार र विहङ्गावलोकनका आलोकमा यस अध्ययनलाई अघि बढाइएको छ।

आगन्तुक शब्द परिचय र प्रयोग

एक वा सोभन्दा बढी अक्षर मिलेर बनेको, स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने अर्थपूर्ण भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ। यसको विशेषता ध्वन्यात्मक, गत्यात्मक, साञ्चारिक, अर्थयुक्त र परिवर्तनशील प्रकृतिको हुन्छ। शब्दहरूको क्रमबद्ध अनुशासनबाट वाक्य बन्छ। वाक्य चाहिँ शब्द संयोजनको मुख्य आधार हो जसबाट भाषाको निर्माण भएको हुन्छ। हरेक भाषाको आफ्नै शब्दभण्डार हुन्छ। शब्दभण्डारमा विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्दहरू समाविष्ट हुन्छन्।

स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

नेपाली भाषाको शब्दभण्डारमा विभिन्न स्रोतबाट प्रयोगमा आएका शब्दहरू रहेका छन्। मुख्य रूपमा नेपाली भाषामा प्रयोग हुने शब्दहरूलाई स्रोतका आधारमा दुई प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ: मौलिक शब्द र आगन्तुक शब्द।

मौलिक शब्द

तत्सम, तद्भव र देशज (भाषिकागत) शब्दहरू मौलिक शब्दअन्तर्गत पर्दछन्। संस्कृत भाषाबाट रूप र अर्थमा परिवर्तन नभई नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू तत्सम शब्द हुन् भने संस्कृत भाषाका शब्दहरूको रूप र अर्थमध्ये केही परिवर्तन भए पनि सोही अर्थ बोध हुने गरी नेपाली भाषामा प्रयोग भएका शब्दहरू तद्भव शब्द हुन्। त्यस्तै कुनै भाषाको प्रयोगको सन्दर्भमा त्यस भाषाको प्रकृति, अवस्था र स्थानीय वातावरण अनुकूल निर्माण भएका ठेट शब्दलाई देशज शब्द भनिन्छ।

आगन्तुक शब्द

आगन्तुक शब्दहरूलाई पनि दुई भागमा वर्गीकरण गरिन्छ: स्वदेशी आगन्तुक र विदेशी आगन्तुक।

स्वदेशी आगन्तुक : संस्कृत भाषाबाहेकका देशभित्र बोलिने अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू स्वदेशी आगन्तुक शब्दहरू हुन् । स्वदेशी आगन्तुक शब्दअन्तर्गत मैथिली, भोजपुरी, ताजपुरिया, थरुवानी, दनुवारी, चुरेटी, माझी, बोटे, दरै, अवधी, कुम्हाले, धिमाल, मेचे, राई, लिम्बू, मगर, गुरुङ, तामाङ, नेवारी आदि भाषाबाट नेपाली भाषामा शब्दहरू प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

स्वदेशी आगन्तुक शब्दहरू

नेपाल बहुजातीय र बहुभाषिक मुलुक हो । यहाँ १४२ जातजाति र १२४ भाषा बोलिन्छन् (राष्ट्रिय जनगणना २०७८) । नेपाली समाज बहुभाषिक भएका कारणले पनि यहाँका विभिन्न जातीय मातृभाषाका शब्दहरू नेपाली भाषामा प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी मातृभाषाबाट नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा आएका शब्दहरू निम्नानुसार छन् :

नेवारी भाषाका शब्दहरू : अजिमा, अचल, अडिन्चे, अम्ती, अलकाई, अवाल, इचा, इलो, ँकटी, कउल कका, कट, कवल, कर्खा, काहा, कुइँ, कम्खा, कसुत्रो, कोचाखी, कोका, कोटाल, कोठामचे, कोला, क्वाँटी, खः, खकन/खकानु, खनिचा, खन्वा, खर्पन, खल्मा, खसिपा, खापा, खासी, खिका, खिचा, खोला, ख्याक आदि ।

तामाङ/भोटेली भाषाका शब्दहरू : अपि, आमाङ्लाङ, कृचिन, कुती, खँगालो, खाइव, खादा, खामकुरा, खादा, खाल्वा आदि ।

लिम्बू भाषाका शब्दहरू : इमासङ, किनामा, कोक्ती, खम्बानी, खम्बु, खाभाङ, लुङ्गा आदि ।

थारू भाषाका शब्दहरू : ओढनी, औली, कटिया, कट्टरवा, कल्लिया, खडुका, खटुला आदि ।

गुरुङ भाषाका शब्दहरू : आर्घो, कम, घुम, भाङ्गो, रोदी आदि ।

माथि उल्लिखित भाषाका अतिरिक्त मगर, किरात, धिमाल, मैथिली, भोजपुरी, जिरेल, थकाली, डोटेली आदि स्वदेशी भाषाहरूबाट आगन्तुक शब्दहरू आएका पाइन्छन् । तिनीहरूको पनि खोज हुन आवश्यक छ ।

विदेशी आगन्तुक : नेपालभन्दा बाहिर बोलिने भाषाहरूबाट नेपाली भाषामा भित्रिएका शब्दहरू विदेशी आगन्तुक शब्द हुन् । यसअन्तर्गत विदेशमा बोलिने हिन्दी, बङ्गाली, अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, पोर्चुगाली, रुसी, फारसी, तुर्की, अरबी, चिनियाँ, तिब्बती, जापानी लगायत अन्य विदेशी भाषाबाट नेपाली भाषामा शब्दहरू भित्रिएका पाइन्छन् ।

आगन्तुक शब्दहरूको वर्गीकरण र प्रस्तुति

यस लेखको मुख्य उद्देश्य नेपाली भाषामा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरू के कसरी र कुन कुन क्षेत्रमा बढी प्रयोग भएका छन् भन्ने रहेको हुनाले आगन्तुक शब्दहरूको अध्ययनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

विदेशी आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग :

अङ्ग्रेजी भाषाबाट आएका शब्द : अङ्ग्रेजी भाषा वर्तमान विश्वमा विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा बहुप्रचलित भाषा भएकाले यस भाषाबाट थुप्रै शब्दहरूले नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । जस्तै :

अक्टोपस, अक्टोबर, अक्सिजन, अगस्त, अनरेरी, अन्डर, अपरेटर, अपसेट, अपिल, अप्रिल, अप्रेंटिस, अप्रेसन, अफिस, अल्टिमेटम, अल्सेसियन, आरारोट, इनामेल, इन्च, इन्जिन, इन्जेक्सन, इन्टरभ्यु, इन्ट्रान्स, इन्डेक्स, इन्डस्ट्री, इन्स्टिच्युट, इन्स्पेक्टर, इमर्जेन्सी, इम्प्रेसन, इयरिड, इलास्टिक, इलेक्ट्रिक, इस्टकोट, ईथर, एकड, एकेडेमी, एजेन्ट, एजेन्डा, एटर्नी, एम्बुलेन्स, एयरकन्डिसन, ओजोन, ओभर, कङ्ग्रेस, कजलिस्ट, कटराइज, कनस्टर, कन्टेनर, कन्डम, कप, कपी, कफी, कमान, कमिटी, कमिसन, कमिस्तर, कम्पाउन्ड, कम्पाउन्डर, कम्पास, कम्पोज, कम्पोस्ट, करेन्ट, कर्फ्यु, कल, कलम, कलभर्ट, कलर, कलेज, कलेरा, कापी, कर्पोरेसन, काउली, कार्गो, कार्टुन, कार्ड, कार्पेट, कार्बन, कास्टिक, कित्ती, किलिप, किलो, कुइनाइन, कुपन, केस, कोक, कोकेन, कोट, कोटा, कोटेसन, कोब्रा, कोरम, कोर्ट, कोलोनी, कौच, क्याजुअल, क्यान्सर, क्याबिन, क्यामेरा, क्याम्प, क्युरियो, क्रिस्चियन, क्रेटर, क्रेन, क्लब, क्लर्क, क्लास, क्लिनर, क्लिनिक, क्वार्टर, क्विज, क्विन्टल आदि (त्रिपाठी र अन्य, २०७२) ।

अरबी भाषाबाट आएका शब्द : नेपालको दक्षिणतिरको खुल्ला सिमाना र हिन्दी भाषाको प्रभावका कारण अरबी, फारसी, हिन्दी लगायत कतिपय प्रान्तीय भाषाका थुप्रै शब्दहरूले नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । जस्तै :

अकबर, अकल, अक्सर, अख्तियार, अखबार, अगलबल, अङ्गरेज, अजनबी, अजिव, अजायब, अत्तर (इत्र), अदलबदल, अदब, अदा, अदालत, बन्दोबस्त, अफवाह, अविर, अब्वल, अम्मल, अमानत, अमिन, अमिर, ऐस (ऐशा), अरक, अर्जी, अलकत्रा, अलफा, अलगर्जी, अलबत्ता, अल्फी, अल्लाह, अलबान, असर, अस्तबल, अहद, अहल्कार (हल्कारा), आखिर, आदत, आदम, आदमी, इजलास, इजहार, इजाजत, इजार, इजारा, इज्जत, इद, इनाम, इन्कार, इन्कलाव, इन्तजाम, इन्साफ, इमान, इमारत, इम्तिहान, इराक, इरादा, इरान, इलम, इलाका, इलाज, इसारा, इस्तार, इस्तिफा, इस्तेमाल, इस्वी, उजुर, उमिद, उम्र (उमेर), उम्दा, उर्फ, एकरार, ऐन, ऐब, ऐयार, ऐयास, ऐस, ओजन (वजन), ओहोदा (अहद), औकात, औजार, औलाद, औसत, कतार, कत्तर, कत्लेआम, कद, कदर (कद्र), कवाफ, कविर, कविला, कबुल, कब्जा, कब्जियत, कब्र, कमाल, कमिज, करामत, करार, करिब, कर्ज, कर्नाल, कलम, कवाज, कसम, कसमी, कसर, कसरत, कसाई, कसुर, काइदा, कर्तुत, कानुन, काफिर, काफी, काबिल, कायदा, कायम, कायल, कायस्थ, कालिन, किताब, कित्ता, किफायत, किमा, किम्मत, किराया, किल्ला, किस्त, किस्मत, किस्सा, कुदरत, कुर्सी, कुल,

कुल्फी, कैफियत, खजाना, खतम, खतरनाक, खतरा, खन्जर, खपिस, खबर, खमरन्दा, खमिर, खरखुवाइ, खरदार, खराब, खलक, खलल, खलास, खलासी, खलिता, खलिफा, खसम, खातिर, खारिज, खालि, खालिसा, खाली, खाविन्द, खास, खिजाब, खिताब, खिदमत, खिल्लत, खिल्ली, खिस्सा, खुराफात, खुलासा, खुलेआम, खेमा आदि (पूर्ववत्. २०७२) ।

फारसी भाषाबाट आएका शब्दहरू : अङ्गुर, अचार, अजमाइस, अनार, अन्जाम, अन्दाज, अफलातुन, अफसर, अफसोच, अरब, आवकारी, आवाज, आवाद, आजाद, अवेस्ता, अलमस्त, उस्तरा, आसमान, आइन्दा, आम, आमदानी, आमखोरा, आलुचा, आलुबखडा, आवारा, इसबगोल, ऐलान, ऐलानी, ऐना, कद्दु, कम, कमर, कमसल, कमान, कसिदा, कहार, काका, काबू, कामयाब, कारखाना, कारोबार, कारवाही, कारिगर, कारिन्दा, कार्चोप, कावा, किनार, किराना, किसमिस, किस्ती, कुन्जा, कुर्नेस, कुलफा, कोफ्ता, कोहिनुर, कुर्बानी, कुस्ती, खजान्ची, खप्की, खबरदार, खरबुजा, खराद, खरिद, खर्च, खाक, खाका, खाकी, खाक्सी, खानज, खानगी, खानतलासी, खानदान, खानसा, खान्नी, ख्वाहिश, खार, खाहमखाह, खिलाफ, खुङ्खार, खुद, खुदा, खुद्रा, खुन, खुफिया, खुब, खुबी, खुमारी, खुराक, खुर्पानी, खुर्सानी, खुस, खुसबु, खुसमिजाज, खुसहाल, खुसामद, खेस, खैर आदि (पूर्ववत्. २०७२) ।

अन्य विदेशी भाषाबाट आएका शब्दहरू : माथि उल्लिखित भाषाका अतिरिक्त ल्याटिन भाषाबाट क्यालेन्डर, मिसन, वोनस आदि; तुर्की भाषाबाट याल, उर्दू, कनात, कलाबत्तु, कल्की, कल्लार, कुच, कुल्ली, कुर्ता, कैची, कोर्ता, खच्चर, तगारो, तोप, चक्कु, आदि; पोर्चुगिज भाषाबाट आनानास, आलपिन, कारतुस, गमला, तौलिया, फिता आदि; जर्मनी भाषाबाट किन्डरगार्टेन, फरेनहाइट, सेमिनार आदि; जापानी भाषाबाट कराँते, जुडा, रिक्सा, होन्डा, सुजुकी आदि; फ्रेन्च भाषाबाट अलबम, कुपन, कार्टुन, विगुल, पुलिस, कलेज आदि शब्दहरू पनि नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रयोगमा आएका पाइन्छन् । यस्ता शब्दहरू थोरै मात्रामा प्रत्यक्ष सोही भाषाबाट सिधै आएका देखिन्छन् भने अधिकांश शब्दहरू अप्रत्यक्ष रूपमा अङ्ग्रेजी, हिन्दी वा अन्य भाषा हुँदै नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा आएका छन् ।

पूर्वसर्गका रूपमा आगन्तुक रूपको प्रविष्टि :

कतिपय आगन्तुक पूर्वसर्गहरू पनि नेपाली भाषामा प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । जस्तै :

गैर : गैरआवसीय, गैरकानुनी, गैरजिम्मेवार, गैरधन्दा, गैरनेपाली, गैरमुनाफा, गैरसरकारी, गैरराजनीतिक, गैरहाजिरी आदि ।

ना : नाजवाफ, नाजायज, नातागत, नाबालक, नाबालिग, नामन्जुर, नामर्द, नालायक, नासमझ आदि ।

बद् : बद्ख्वाइँ, बद्चलन, बद्तमिज, बद्नाम, बद्नियत, बद्मास आदि ।

बे : बेइज्जत, बेइमान, बेइरादा, बेकसुर, बेकाम, बेखबर, बेचैन, बेजान, बेदाग, बेनाम, बेवास्ता, बेढङ्ग, बेमतलब, बेसुर आदि ।

हर : हरपल, हरेक, हरक्षण, हरबखत, हरदिल, हरसम्भव, हरहमेसा, हरहालत आदि ।

आगन्तुक शब्द प्रयोगका क्षेत्रहरू

विश्व साहित्यमा देखापरेका नवीन प्रयोग र विधागत अनुकरणले गर्दा पनि विभिन्न सेवाक्षेत्रमा बहुप्रचलित शब्दहरूले नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । यसका केही उदाहरणहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

विज्ञान तथा सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : आइफोन, एम्बुलेन्स, कन्डक्टर, कम्प्युटर, क्याल्कुलेटर, टारगेट, ड्यामेज, ड्राइभर, नम्बर, नेटवर्क, फोन, मिटिङ, मेसिन, मोटर, लिङ्क ।

कानुनी क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : अख्तियार, अदालत, असुल, इजलास, इन्साफ, इस्तिफा, कानून, इजारा, कोर्ट, जज, तहकिकात, तहसिल, तालुकदार, तामेल, तारिख, दरखास्त, नजीर, नालिस, फिराद, फैसला, बारेस, म्याद आदि ।

उत्पादनसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : कुल्फी, खमिर, ब्यान्डेज, चाउचाउ, नुडल्स, पिजा, प्रोग्रेस, फोटो, बर्गर, मोबाइल, ल्यापटप, प्लाइउड आदि ।

शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : अखबार, कलम, किताब, किताबखाना, खबर, ताक, प्रोपोजल, फी, रसिद, स्कुल आदि ।

साहित्यसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : गजल, चौपाई, दोहा, शेर, डायरी, सायरी, रुबाई, रुमानी, हाइकू आदि ।

पहिरनका क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : कमिज, कुर्था, कोट, जामा, जुत्ता, टाइ, टोपी, पगरी, पाइन्ट, पाइजामा, मफलर, मोजा, सलवार, सेरवानी, सर्ट, सुट आदि ।

चिकित्सा क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : अपरेसन, आइ.सि.यु., इन्जेक्सन, इमर्जेन्सी, एम्बुलेन्स, डाक्टर, नर्स, कम्पाउन्डर, ब्यान्डेज, रिएक्सन, सिरिन्ज आदि ।

व्यापार/वाणिज्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : मार्केट, सेल, डिस्काउन्ट, रेट, नाफा, फाइदा, बिल आदि ।

राजनीति क्षेत्रसँग सम्बन्धित आगन्तुक शब्दहरू : उमेद्वार, पार्लियामेन्ट, पोलिटिक्स, पोलिट ब्युरो, बुथ, ब्यालेट बक्स, भोट आदि ।

माथि दिइएको विवरणले के देखाउँछ भने मानिसहरू पर्यटन, आप्रवासन, वाणिज्य तथा व्यापारका सिलसिलामा भिन्न भाषिक सम्पर्कमा पुग्दै गए । यसले गर्दा भाषिक व्यवहार सम्पन्न गर्न अन्य भाषाबाट

शब्द एवं वाक्यांशहरू सापटी लिनुपर्ने भयो अनि ती शब्दहरू आगन्तुक शब्दका रूपमा तत्तत् क्षेत्रमा प्रयोग हुन थालेका देखिन्छ ।

तथ्यगत विश्लेषण

भारतमा मुगल शासनको सुरु भएपछि अरबी, फारसीबाट विकसित भई उर्दू भाषा बनेको देखिन्छ (ए.राज, २००२ : पृ. ३५९) । उर्दूको प्रत्यक्ष प्रभाव हिन्दी भाषामा पऱ्यो । त्यसै गरी भारतको उत्तरी क्षेत्रमा बोलिने हिन्दी भाषाको प्रभाव नेपाली भाषामा पनि पऱ्यो । यस अर्थमा हिन्दी भाषा हुँदै अरबी र फारसी भाषाका शब्दले नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ ।

नेपाल एकीकरणपछि नेपाल भाषाको वर्तमान स्वरूप कायम हुने क्रममा उत्तर भारतबाट तत्कालीन शैक्षिक, प्रशासनिक तथा नेपालसँगको खुल्ला आवतजावतले पनि कतिपय भारतीय भाषाका आगन्तुक शब्दले नेपाली भाषामा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । जस्तै : अड्डा, कप्तान, कर्णेल, कुल्ली, कोचवान, क्याप्टेन, खजान्ची, खरिदार, गल्ला, बहिदार, दरवान, दोकान, शाहज्यादा, शाहज्यादी, बबर, ब्यालेट, समसेर, नायब, जङ्गी, शाही, हैसियत आदि ।

विशेष गरी नेपालको छिमेकी मुलुकहरूसँग हुने व्यापारिक सम्पर्कका कारण वाणिज्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित शब्दले आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । जस्तै : एकाउन्ट, कम्पनी, काउन्टर, चुक्ता, दस्तखत, नजराना, फर्स्यौट, पेस्की, बिल, भन्सार, भुक्तान, मुनाफा, रसिद, रिस्वत, सौदा आदि ।

धार्मिक आस्था, तीर्थवास र तीर्थयात्राका क्रममा भारतीय समाजमा घुलमिल भएको परिवेशले पनि आगन्तुक शब्दको प्रविष्टिमा धेरथोर बल पुगेको देखिन्छ । जस्तै : खाना, पहुँच, फेरी, सैर, सफर, सफारी, लस्कर, मुलाकात, मुसाफिर आदि ।

नेपाली युवाहरूको भारतीय सेना र बेलायती सेनामा लामो समय काम गरी स्वदेश फर्कँदा उनीहरूको भाषामा आएको लबजसँगै कतिपय शब्दहरूले नेपाली भाषामा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । जस्तै : अच्छा, क्यानाम, क्याबात, जायज, यानेकि, यार, लेकिन, खयर, मालुम, मायने, माफ, खुबसुरत, बहुत खुब, ओके, एस, सरी आदि ।

माध्यमिक कालीन शासक राजघराना र राणाहरूले मनोज्ञनका लागि भिकाइएका नाट्य समूह र सङ्गीत मण्डली र महफिलका कलाकार र तिनीहरूले शाही खानदानको प्रशंसामा बोलिने भाषाको प्रभावले कतिपय शब्दहरूले आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ । अझ भन्ने हो भने राणा र शाह घरानामा बोलिने शाही भाषालाई लिन सकिन्छ । जस्तै : ज्युनार गर्नु (खानु), मुखारी गर्नु (मुख धुनु), सवारी हुनु (जानु), खानदान, घराना, शाही, रहिस, सान आदि ।

तत्कालीन नेपालमा राणा शासन रहेको र शिक्षाको विकास हुन नसकिरहेको अवस्थामा शैक्षिक गतिविधि तथा नेपाली भाषाका पुस्तक र पत्रिकाहरूको प्रकाशन भारतका वाराणसी, इलाहाबाद, देहरादून, पटना, कलकत्ता आदिबाट प्रकाशन हुन्थे । त्यस्ता प्रकाशित सामग्रीमा भारतीय भाषाको लबज र शैलीको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ । जस्तै : कि, खैर, औ, यानिकि आदि ।

वर्तमान समय सन्दर्भमा युवापुस्तामा विदेशी भाषाहरू सिक्ने र बोल्ने होड चल्ला, निजी क्षेत्रका शिक्षण संस्थाहरूले अङ्ग्रेजी माध्यमको पठनपाठनलाई बढी महत्त्व दिँदै जानाले उनीहरूमा नेपाली भाषाको शब्दभण्डार कमजोर हुन गई कतिपयले आगन्तुक शब्दको सहारा लिएको पाइन्छ भने कतिपयले चाहिँ आफूलाई अरूभन्दा फरक देखाउन पनि बढी आगन्तुक शब्द प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दको बढ्दो प्रयोग

नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग दिनानुदिन बढ्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ । नयाँ नयाँ आगन्तुक शब्दको भरमार प्रयोगले नेपाली भाषाको स्वरूप नै विकृत हुन थालेको महसुस हुँदै आएको छ । उदाहरणार्थ यहाँ केही वाक्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

- सेलिब्रेटीले गर्दा प्रोडक्सनले माइलेज पाउँछ र गुणस्तर मेन्टेन हुन्छ ।
- कस्टमरमा ब्राण्ड कन्सन्स बढ्नुले फरेन गुडस्को ब्राण्ड भेत्यु बढेको हो ।
- आजकल पब्लिकको योगप्रतिको क्रेज बढ्दैछ । यसले बडीलाई डिटक्सिसफाइ गर्न मद्दत पुग्छ ।
- हतार-हतार फेसबुकको आफ्नो एकाउण्ट लग इन गरेर जेपिटी भनेर स्ट्याटस अपडेट गर्न थाल्छन् आजका योड जेनेरेसनहरू ।

यहाँ दिइएका वाक्यहरू अङ्ग्रेजी नजान्ने सर्वसाधारणका लागि असहज हुन्छन्; बोधगम्य हुँदैनन् । यस्ता वाक्यहरूमा भएको भाषालाई नेपाली भाषा भन्न हिचकिचाउने पर्ने हुन्छ । यसरी आवश्यकभन्दा बढी आगन्तुक शब्दको प्रयोग गर्नाले नेपाली भाषाप्रति कतिको न्याय ठहर्ला ? अबको दश/पन्ध्र वर्षपछि नेपाली भाषाको स्वरूप कस्तो होला ? यो प्रश्न हरेक नेपाली भाषी सामु एउटा चुनौती बनेर तेर्सिएको छ । यो सोचनीय र चिन्तनको विषय बनेको छ । हो, प्रचलनमा आएका प्राविधिक शब्दलाई हठात् नेपालीकरण गर्नु असान्दर्भिक र अव्यावहारिक नै हुन्छ । जस्तै : मोबाइललाई 'मोबाइल' नभनेर 'चलित ध्वनि यन्त्र' भन्नु पनि त्यति व्यावहारिक हुँदैन तर भरमार आगन्तुक शब्द थोपरेर नेपाली भाषाको मौलिकता र मिठासलाई विकृत बनाउनु पनि हुँदैन । अतः आगन्तुक शब्दको प्रयोगमा नियन्त्रण र नियमन हुन नितान्त जरुरी छ । यसरी आगन्तुक शब्दहरूको अन्धाधुन्ध आयात बढ्दै गयो भने नेपाली भाषाको मौलिकपन हराउने मात्र नभई पछि गएर नेपाली भाषाको स्वरूप नै विलुप्त हुने अवस्था नआउला भन्न सकिन्न । अर्कातिर नेपाली भाषाको जननी भाषा संस्कृत हो भन्दै भाषालाई संयमित र

शिष्ट बनाउने नाममा संस्कृतमय शब्दको अत्यधिक प्रयोगले पनि नेपाली भाषा जटिलता र क्लिष्टता थपिँदै जाने देखिन्छ। तसर्थ भाषा प्रयोक्ताले व्यवहारमा भाषिक संयमता अपनाउनु पर्ने देखिन्छ।

निष्कर्ष

भाषा मानवीय व्यवहार हो। मानवीय भाषिक व्यवहारलाई सम्प्रेष्य बनाउने क्रममा शब्द चयन गरिन्छ। शब्द चयन गर्ने क्रममा नयाँ नयाँ शब्दको पनि आयात हुँदै जान्छ। अझ नेपाली समाज त बहुभाषिक प्रकृतिको छ। यहाँ थुप्रै मातृभाषाहरू पनि बोलिन्छन्। ती मातृभाषासँगको भाषिक व्यवहारले नेपाली भाषामा उनीहरूका भाषाका शब्दहरू बोली र प्रयोगमा आउँदै जाँदा कालान्तरमा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। सूचना, प्रविधि र विश्वपरिवेशको सम्पर्कले नेपाली भाषाको प्रयोगमा कतिपय विदेशी भाषाको प्रभावबाट पनि आगन्तुक शब्द भित्रिएको देख्न सकिन्छ। यसरी स्वदेशी तथा विदेशी भाषाका प्रशस्त शब्दहरूले आगन्तुक शब्दका रूपमा नेपाली भाषामा प्रविष्टि पाएको देखिन्छ। विभिन्न युरोपेली भाषाका शब्दहरू सिधै नेपाली भाषामा प्रविष्टि नभई अङ्ग्रेजी भाषा हुँदै नेपालीमा आगन्तुक भएको देखिन्छ। मुस्लिम (अरबी, फारसी, उर्दू) भाषाका शब्दहरू हिन्दी भाषाका माध्यमबाट नेपाली भाषामा आगन्तुक भई प्रयोगमा आएको देखिन्छ।

अङ्ग्रेजी भाषाको विश्वव्यापी प्रयोगको प्रभाव तथा उत्तरी भारततिर बोलिने मागधी, भोजपुरी, अवधी, ब्रज, लगायत अरबी, फारसी, उर्दू, भाषाका शब्दहरूले पनि नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दका रूपमा प्रयोग र उपयोग हुनु स्वभाविक नै देखिन्छ। अङ्ग्रेजहरूको औपनिवेशिक शासनको बागडोर रहेको बेला उनीहरूसँगको भाषिक सम्पर्कले नेपाली भाषालाई प्रभावित पार्नु वा मिसिनलाई असान्दर्भिक भन्न सकिँदैन। वर्तमान विश्व विज्ञान, प्रविधि, सूचना र सञ्चारको सञ्जालले 'एक घर' भएको छ। यही प्रविधिको कारण संसारको एक क्षेत्रमा विकसित सिप, प्रविधि र भाषिक ज्ञान परिवेशमा तत्तत् क्षेत्रका शब्दहरूको आयातलाई अन्यथा लिनु हुँदैन तर भाषालाई मौलिकता दिने भन्दै पहिलेदेखि नेपाली भाषाको प्रचलनमा आइसकेका शब्दहरू प्रचलनमै रहन दिनु उपयुक्त हुन्छ। कम्प्युटर, मोबाइल, टेलिफोन, टाइ, सर्ट, पाइन्ट जस्ता प्राविधिक र प्रचलित शब्दहरूलाई नेपालीकरण गर्नु भन्दा यथावत् रूपमा प्रयोग गर्नु उपयुक्त र सान्दर्भिक देखिन्छ। नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दको प्रयोग गर्दा मौलिकपनमा आँच नपुग्ने किसिमले गर्नुपर्छ। भाषा समय सन्दर्भअनुसार गतिशील र परिवर्तशील हुन्छ भन्दैमा यसको भाषाको अन्तर्यमा मर्म प्रहार गर्नु कदापि न्यायोचित हुँदैन। अतः नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा पनि यसको गरिमाका सापेक्षतामा मात्र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग, उपयोग र प्रविष्टितर्फ भाषाविद्, अनुसन्धाता एवम् सरोकारवालाहरूको ध्यान जान आवश्यक देखिन्छ।

(यस लेखको विज्ञ-समीक्षा उप-प्रा. डा. दिनेश घिमिरे, त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा गरिएको हो।)

सन्दर्भस्रोत

- ताम्रकार, पूर्ण (२०१० ई.), *समकालीन साहित्य*, लिपिको उत्पत्ति र विकास (Dec. 22, 2010)
<https://www.samakalinsahitya.com/sahitya/details/2798>
- त्रिपाठी, वासुदेव, दाहाल, बल्लभमणि, पराजुली, कृष्णप्रसाद, शर्मा, गोपीकृष्ण, भट्टराई, हर्षनाथ (सम्पा.)
(२०७२), *नेपाली वृहत् शब्दकोश* (सार्तौ संस्क.), काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- नेपाल, टीकाराम, बिडारी गौरव, दाहाल मणिराज (२०७५), *माध्यमिक नेपाली व्याकरण*, काठमाडौं :
शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।
- नेपाल सरकार (२०७८), *राष्ट्रिय जनगणना-२०७८*, काठमाडौं : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।
- पाण्डेय, डा. मधुलेश कुमार, (सन् २०१५) *वेब-दुनियाँ*, हिन्दी में अन्य भाषा के शब्दों का आगमन :
उचित या अनुचित, https://hindi.webdunia.com/hindi-article/hindi-language-115021800062_1.html
- संवाददाता, (सम्पा.), (२०७०), *आदर्श समाज*, नेपालीदेखि नेपाइंग्रेजीसम्म : एक भाषिक चर्चा, (१०
फागुन २०७०), <https://www.eadarsha.com/nep/article>
- सुवेदी, चन्द्रकुमार (२०७७), *चैतन्य रिसर्च जर्नल*, जवाली, अग्नि र अन्य (सम्पा.), अङ्ग्रेजी भाषामा
संस्कृत शब्दको प्रयोग : एक अध्ययन, (वर्ष १, अङ्क १), काभ्रे : चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस ।
- A. Raj, Prakash (2002), *Contribution to Nepalese Study*, Vol 29, July, CNAS/TU.